

Калі язык развязаўся

Мая кароткая моўная біяграфія

Julia Cimaŭiejeva

Часам у інтэрв'ю нам прыходзіцца тлумачыць, што для большасці сучасных беларускамоўных аўтараў і аўтарак беларуская – гэта мова, якую яны не ведаюць ад нараджэння, гэта мова вывучаная, абраная, мова, за якой заўжды стаіць пэўная пазіцыя. Але я сваю мову “мяняла” двойчы (ці нават тройчы). У гэтым тэксце мая гісторыя.

Foto: © Julia Cimaŭiejeva

Рукі – галоўны скарб вясковай жанчыны. Яны мусяць быць моцнымі, хуткімі, спрытнымі. Яны мусяць капаць, палоць, кідаць зерне і клубні ў зямлю, яны мусяць праць, паласкаць, выкручваць, сячы дровы і галовы хатняй птушкі. Яны не мусяць баяцца ні марозу, ні жару, ні калючага дзядоўніку. Загартаваныя працай, яны не могуць спыніцца ні на гадзіну.

А вось язык вясковай жанчыны мусяць быць кароткім і вялым. Язык не патрэбны для працы, размовы добра весці за аднастайным заняткам – перабіраннем бульбы ці прадзеннем кудзелі. Язык можа спяваць, каб працавітым рукам не было так нудна. Язык можа бэсціць, калі трэба даць адпор. Але чым ён мацнейшы, тым горш ідзе праца. Спрытны язык адбірае спрыт у рук, востры язык раніць тых, хто побач, доўгі язык выдае сямейныя таямніцы. Трымай язык за зубамі, баба, будзь хітрай.

Свае рукі я, натуральна, атрымала ў спадчыну. З кароткімі непрыгожымі пазногцямі, з вузлаватымі пальцамі, яны мусілі хуценька выдзіраць з зямлі пустазелле, лоўка выкручваць прасціны ў халоднай вадзе, спраўна торгаць шурпатых цыцкі каровінага вымя, падтрымліваць здаўна заведзены лад. Але мае

рукі атрымаліся занадта малымі і тонкімі, яны не хацелі спрытнец і грубець, не хацелі вучыцца, не хацелі рабіцца па-сапраўднаму дарослымі.

А вось язык, наадварот, неяк рос і выцягваўся. Язык не даваў спакою ні мне, ні родным. Мой язык, а зусім не рукі, пастаянна прагнуў працы. Язык хацеў складаць словы ў сказы і радкі, язык хацеў чытаць уголас, язык хацеў сварыцца і даказваць сваю праўду, языку было цесна ў маім роце, язык патрабаваў сабе болей месца, шукаў для сябе новай мовы. Язык аднойчы вырашыў, што з яго хопіць, і забраў мяне ад уласных бацькоў. Рукам нічога не заставалася – толькі скарыцца свавольнаму языку, ускінуць валізу на плечы і перавезці нас у горад.

Foto: © Julia Cimafejeva

У пятнаццаць гадоў я паступіла ў англійскі клас Гомельскага абласнога ліцэя. Дзевяць гадоў да таго я правучылася ў беларускамоўнай школе, усё жыццё пражыла ў вясковым асяроддзі з яго стракатай моўнай мешанінай з трасянке і дыялектызмаў. Насельніцтва нашай вёскі складалі тутэйшыя і прыезджыя з Чарнобыльскай зоны: з Брагінскага, як мая сям'я, і з Хойніцкага раёнаў. Цэлыя вуліцы, у тым ліку і нашая, паўсталі дзякуючы “перасяленцам”, як мы называліся. Сюды, на жлобінскую зямлю, мы прывезлі свае палескія гаворкі, для якіх часам патрабаваўся пераклад. Прыкладам, я амаль не разумела, што казалі дронькаўская бабуля маіх малалетніх сябровак. А тут я трапіла ў горад, дзе адзінай мовай адукаванага чалавека – а менавіта такімі нас хацелі бачыць мае новыя настаўнікі і настаўніцы – была руская.

Вядома, я чула гэту мову па тэлебачанні, чытала на ёй кнігі, зубрыла вершы на памяць. Мама развучвала са мной Пушкіна яшчэ ў маленстве, калі пра значэнне большасці словаў у ягоных вершах я магла толькі здагадацца: “Бурямглоу небакроет віхрі снежныекрутя”. Ніхто не ўжываў такіх словаў у нашай сям'і. Самым родным і адначасова самым дзіўным у гэтым вершы было слова “кружка” – хіба паэзію можна пісаць пра такія звычайныя рэчы?

Вясковыя школьнікі намагаліся гаварыць на мове (былой) савецкай радзімы на ўроках. Але настаўніца, якую ў нашых вачах яе руская ўзвышала і ўпрыгожвала не менш, чым квяцістая кіношная хустка на плячах, не вымагала дасканаласці ад

вясковых боўдзілаў, якім у будучым было наканавана “на ферме каровам хвасты круціць”. Толькі ў горадзе я ўсвядоміла, што мушу вырваць з галавы пустазелле трасянку.

Навучыцца гаварыць па-руску пісьменна і правільна было неабходнай, хоць і нідзе не прапісанай умовай быць прынятай у ліцэйскай грамадзе. Але зусім не такой проста для “правінцыйных” падлеткаў. Праз “вясковы” акцэнт з іх крыху пасмейваліся і імі крыху пагарджалі аднагодкі, якім пашчасціла нарадзіцца ў абласным цэнтры. О, гэтыя гомельскія шанцуны, што з маленства ўмелі вымаўляць мяккія “р” і “ч”, не дзекалі і не цекалі без прычыны, а прыгажосць іхняга “г” выклікала толькі зайздрасць!

Але мой дзёрзкі язык не хацеў адставаць, за пару тыдняў ён асвоіў рускую мову, пераняў патрэбныя гукі, прыглушыў “непажаданыя”, ды так хутка і спрытна, што ўсе навокал дзівіліся, калі язык прызнаваўся, што ён родам з вёскі. Язык напаяўся гонарам, у той час як мае чырвоныя рукі хаваліся за спінай.

У сваім імкненні да чысціні мовы я нават запісалася на факультатыў “Культура речи”, які вяла ўніверсітэцкая выкладчыца. Натуральна, гэта была культура “русской речи”. На думку выкладчыцы, наша вымаўленне мусіла зрабіцца празрыстым дыстылятам, пазбаўленым ад любых рэгіянальных асаблівасцей для чуйнага вуха родам з Масквы ці Пецярбурга. На першым занятку яна ўсмешліва тлумачыла, чаму нам варта вырачыся поўнагалосся, як правільна праглынаць гукі, вымаўляючы “л’шадей” і “м’лако” ды штосьці яшчэ... І калі ад выкладчыцы пачаліся папрокі за фанетычныя асаблівасці, прычынай якіх быў уплыў беларускай, я не вытрымала, і замест таго, каб спрацацца, проста пакінула групу.

Падчас вучобы я па выходных ездзіла да бацькоў, раз на два-тры тыдні. У вёсцы я гаварыла на той самай мове, што і дагэтуль. Язык разнявольваўся, зноў апынуўшыся ў добра знаёмым асяродку, пераходзіў на родную трасянку, нібыта скідваючы па прыездзе гарадское адзенне і нацягваючы цёплае, утульнае, сваё ды сядваючы за стол вячэраць. Але і за гэтым сталом з хатнімі катлетамі і варанай бульбай, “салонікамі”, як казалі ў нашай сям’і, язык ужо не адчуваў сябе да канца дома. Рукі ўсё гэтак жа капалі і перабіралі бульбу разам з усімі, стараючыся не адставаць, але язык больш не меў спакою, бо мова культуры і мастацтва, якой на той момант ён лічыў рускую, свярбела чужым спакушальным прысмакам.

Беларуская ў ліцэі стала толькі для ўрокаў беларускай. Мае сачыненні, нягледзячы на граматычныя памылкі, не раз зачитвалі ўсяму класу і ставілі ў прыклад. Але на перапынках настаўніца пераходзіла на рускую, як усе. Часам мне падавалася, што мае “гарадскія” аднакласніцы нават ганарыліся сваім няўменнем прамаўляць доўга ды правільна на гэтай “некультурнай” мове і пры тым усё роўна атрымлівалі добрыя адзнакі.

Вядома, была яшчэ і ангельская. Сем урокаў на тыдзень, тэксты, тэсты, слоўнік пад падушкай. Мова-практыкаванне, мова-гульня, мова – школьны прадмет. Я не ведала ніводнага жывога чалавека, які б гаварыў на ангельскай як на роднай, пабываць у Лондане я нават не марыла. Мова, на якой гаварыла добрая частка свету і мусіла загаварыць яшчэ большая, падавалася мне нежывой, запісанай сухімі дыялогамі ў падручніку і скрыпучымі галасамі на магнітных стужках бабінаў.

Foto: © Julia Cimaŋiejeva

Але мала было навучыцца гаварыць па-руску, зрабіцца на гэтай мове іншай асобай. З гэтай асобай трэба было знаёміць уласных родных, якія ведаюць цябе як аблупленую. Хоць ты і робіш выгляд, што змянілася.

Бацькі прыязджалі да мяне ў ліцэй нячаста. Але штораду язык у маім роце рабіўся вялікім і сухім. Ён ледзь варочаўся, саромеючыся свайго вясковага паходжання, якое цяпер было проста навідавоку. Язык уважліва падбіраў словы, баючыся сказаць штосьці не тое, калі мае родныя і ліцэйскія знаёмыя сустракаліся. Язык спрабаваў гаварыць і так, і гэтак, ужываў словы са сваіх абодвух светаў, губляўся, блытаўся, згараў ад ганьбы, але пераходзіў на рускую, з кожным разам усё смялей. Язык адваёўваў і абараняў сваю новую прастору, паказваў, дзе мае планы заставацца, дзе пачуваецца ўтульна, дзе хоча расці далей. Мне сорамна пра гэта расказаць цяпер, сорамна было і тады, але хіба без гэтага разрыву я апынулася б там, дзе я ёсць цяпер?

Я памятаю адзін фільм пра дзяўчынку-саамку ў Швецыі 1930-х гадоў. Дзяўчынка вучыцца ў школе з іншымі саамскімі дзецьмі, забранымі ад родных. Добрыя дзядзі і цёці забараняюць ім размаўляць між сабой на роднай мове, перавучваючы на шведскую, а пасля адпраўляюць назад на паўночныя абшары пасвіць аленьў. Але гераіня не хоча дахаты, яна мае цвёрды намер вучыцца далей, хоць такі сцэнар не прадугледжаны шведскімі адукатарамі. Яна выракаецца свайго мінулага, сваёй мовы і толькі ў старасці вяртаецца на радзіму продкаў з сынам і ўнучкай. Фільм, безумоўна, сентыментальны. Але плакала я часткова і таму, што гісторыя гэтай дзяўчынкі, хоць і вельмі аддалена, нагадвала маю.

Foto: © Julia Cimaŋiejeva

Другі моўны “пераход” адбыўся праз дзясятка гадоў. Я загаварыла па-беларуску ўжо ў Мінску. Паступова маё працоўнае і сяброўскае кола пачало ўключаць усё больш і больш беларускамоўных. Беларуская была мовай, на якой я размаўляла і пісала на працы, беларуская зрабілася мовай маёй творчасці і маіх эмоцый. Бліскучыя самацветы культуры, якія некалі адкрыла мне рускамоўная адукацыя, пабляклі. Мая новая мова асвятліла іх свежым ззяннем. Языку зрабілася салодка ў роце.

Цікава і дзіўна, што беларуская мова мела раней рэпутацыю “вясковай”. Гэта азначала, што ёй карысталіся людзі цёмныя, простыя і, вядома, зусім некультурныя. Людзі, якія найбольш цанілі працу рукамі, а не языком. Толькі цягам некалькіх дзесяцігоддзяў усё змянілася. Цяпер у беларускамоўным чалавеку, хутчэй, запалозраць “свядомую” гараджанку або гараджаніна, чымся сялянскага жыхара. Ды і сама беларуская мова змянілася, ачышчаная ад дамешкаў дыялектызмаў, працэджаная праз сіта слоўнікаў і падручнікаў па арфаэпіі, яна таксама ператварылася ў дыстылят.

Пісьмовы варыянт, “высокая беларуская”, калі выкарыстоўваць аналогію з паняткам “Hochdeutsch”, замяніла ўсе магчымыя лакальныя варыянты вуснай беларускай. Мы ўсе гаворым па-беларуску аднолькава, гаворым як сярэднестатыстычныя жыхарка ці жыхар буйнога абязлічанага гораду. (Ці гэта ўсё ж Мінск?)

“Як чую, так і пішу”, – вучылі нас у школе, але атрымліваецца – “як пішу, так і гавару”. Рукі, што ціснуць на клавішы ці трымаюць асадку, вызначаюць, як гаварыць языку. Прывязка да мясцовасці выцёртая, выпараная з нашай мовы. І, як мне падаецца, гэта ў чымсьці яе яднае з рускай, з той рускай, на якой я некалі вучылася гаварыць у свае пятнаццаць.

Але, магчыма, іншага шляху ў размоўнай беларускай мовы пакуль і няма? Магчыма, калі б навучанне на ёй вялося ў кожнай школе: вясковай, месцаковай, гарадской, – тады б і дадалося лакальнай разнастайнасці? І тады б у (не)далёкай будучыні мову беларускамоўнай дзяўчыны з Мазыра можна было б цудоўным чынам адрозніць ад беларускага вымаўлення жыхара, прыкладам, Полацку? А гэта спрыяла б і месцаковаму гонару, які цяпер адчуваюць далёка не ўсе насельнікі беларускіх вёсак і гарадоў.

І гэтыя мае развагі выкліканыя не патрыятычным палескім сумам па страчаным, хоць многія дыялектныя словы майго дзяцінства я забылася начыста: сыходзяць

носьбіты дыялектаў, а разам з імі заціхаюць назаўжды і іхнія непаўторныя гаворкі. Саматканыя посцілкі і самашытыя строі, створаныя спрытнымі рукамі, застаюцца, прынамсі, экспанатамі музеяў, а вось словы на манекен не павесіш, хаця было б цікава.

Пішу гэта і сама сабе дзіўлюся. Як тая жанчына-саамка са шведскага фільма, я лічу, што, з'ехаўшы, усё зрабіла правільна, і насамрэч ніякае вяртанне да лакальнай адметнай мовы немагчымае. Тым больш цяпер, калі варта глядзець праўдзе ў вочы: у краіне пануе руская мова, беларускай карыстаюцца тысячы, а не мільёны, для школьнікаў беларуская цяжэйшая за ангельскую, бо апошнюю яны, прынамсі, чуюць часцей і сэнсу ў ёй бачаць больш.

Але перад маімі вачыма мая аўстрыйская знаёмая, якая з намі з павагі размаўляе на "Hochdeutsch", але з сямейнікамі і сябрамі пераходзіць на штырыйскі дыялект, як нічога ніякага. У штырыйцаў наогул развіты лакальны патрыятызм. Ганарацца сваімі дыялектамі і швейцарцы. Калі я пачала вывучаць нарвежскую, то на першым жа занятку пачула, што размоўнага стандарту нарвежскай не існуе, мы збіраемся вывучаць дыялект Осла. А пасля ў нас з'явілася выкладчыца са ставангерскім дыялектам, і мы мусілі да яго прывыкнуць, бо разумець розныя дыялекты ў Нарвегіі – штодзённая неабходнасць. Толькі чужаземцы гавораць на "пісьмовай" мове.

Неяк я была ў замежнай паездцы з адным вядомым беларускамоўным паэтам, які адмаўляўся пераходзіць на рускую са шведкай, якая ведала толькі рускую і ангельскую. Мне прыходзілася яго перакладаць і перад ёй выбацаць. "Мова ў чалавека, – павучаў мяне мэтр, – як маці, мусіць быць адна". І мова гэтая мусіць быць чыстая, як слоўнік Крапівы, ні трасянькі, ні дыялектызмаў. Вельмі зручная пазіцыя для тых, хто адмаўляецца аглядвацца па баках і цікавіцца тым, што адбываецца за межамі ўласнага вузкага кола.

Але я вярнуся да сваёй сям'і. Вядома, з часам моўная сітуацыя страціла свой драматызм. Падлеткавы ўзрост, на шчасце, мінае, а пасля прыходзіць непазбежнае самапрыняцце. Цяпер я зноў гавару з бацькамі на трасяньцы, а перапісваюся па-беларуску. На жаль, гэта не тая сакавітая трасянька, якую я чула ў 1980-я, ды і многія дыялектныя словы я ўжо забыла. З каханым, калегамі і сябрамі з Беларусі я гавару па-беларуску, а з сястрой, якая жыве ў Гомелі, – па-руску, так ужо атрымалася.

А яшчэ мовай маіх штодзённых зносін стала ангельская – мова, якая праклала мне сцежку з невялічкай вёскі ў стракаты агромністы свет. Калі-нікалі да яе далучаецца нямецкая.

А мае рукі зусім адвыклі ад вясковай працы, разбэсціліся, ляскаючы па клавіятуры, збялелі. Цяпер язык вырашае, што ім рабіць, і язык нас корміць.

Юля Цімафеева – паэтка і перакладчыца. Аўтарка чатырох зборнікаў паэзіі, апошні з іх -- “Воўчыя ягады” (2022). Яе творы перакладаліся на многія мовы, друкаваліся ў часопісах і анталогіях. Яе дзённік паўсядзённага жыцця ў пратэстным Мінску з’явіўся ў перакладзе з англійскай мовы ў Швецыі, Германіі, Нідэрландах і Літве. “Minsk. Die Stadt die ich vermisse” і “Der Angststein” -- апошнія нямецкамоўныя кнігі Юлі Цімафеевай, якія выйшлі сёлета. Яе ўласныя пераклады паэзіі і прозы розных аўтараў друкаваліся ў шматлікіх беларускіх часопісах і кнігах. У перакладзе Юлі Цімафеевай з ангельскай з’явіліся паэтычныя зборнікі Ёолта Ёйтмэна і Стывена Крэйна, а з нарвежскай - дзіцячыя кнігі Стывена Холе і Маі Лундэ. Уладальніца прэміі Карласа Шэрмана за пераклад выбранай паэзіі Стывена Крэйна.

Dies ist ein automatisch generiertes PDF der Webseite www.toledo-programm.de. TOLEDO ist ein Programm des Deutschen Übersetzerfonds.

https://www.toledo-programm.de/cities_of_translators/4102/n-a

Stand: 01.05.2024

Alle Rechte vorbehalten.